

УДК: 94(477.82); «1918/1939»:329.4(=411.16)

Ю.Крамар

ORCID: [0000-0002-5711-3634](https://orcid.org/0000-0002-5711-3634)

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Ju. Kramar

Lesya Ukrainka Volyn National University

**СІОНІСТСЬКИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО
ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПАРТІЙНА
СТРУКТУРА ТА ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ**

Волинський національний університет імені Лесі Українки

***Zionist Movement in the Territory of Volyn Voivodeship in the Interwar
Period: Party Structure and Political Influences***

У статті висвітлюється сіоністський рух на території Волинського воєводства в міжвоєнний період. На основі маловідомих документів з архівосховищ України, Польщі та Білорусі показано становлення сіоністських партій на Волині у 1920-х рр., проаналізовано їх основні програмні засади, організаційну структуру, політичні впливи серед місцевого єврейства. Досліджується роль сіоністів у діяльності єврейських культурних, просвітницьких та добродійних організацій і товариств краю.

Ключові слова: Польща, Волинське воєводство, державна політика, сіонізм, євреї, партія.

The article, on the basis of little-known archival documents, covers the activities of Zionist parties and organizations that operated in the territory of Volyn Voivodeship in the interwar period. There have been analysed basic program principles of the parties, organizational structure and political influences among the local Jewish population. The activities of Jewish political parties in the Volyn region have not previously been the subject of a separate study. The absence of scientific publications on this topic gives some grounds to single it out as a separate historical problem. In the research, we based our methodology on the general and special historical scientific methods including problem-chronological, comparative-historical, historico-geographical, historico-typological, etc.

It is shown that in the interwar period the Zionist movement in Volyn region was one of the most influential political flows. It was represented by both: the right-wing ("Zionist Organization in Poland", the party of Zionists-orthodoxes "Spiritual center" ("The

Mizrachi”), and the left-wing (Jewish Socialist Workers' Party “Poalej Sion”, the Zionist Labor Party “Hidachduth”). The main political goal of Zionists was creation of a Jewish independent state in Palestine, while within the Polish state - granting Jews national and cultural autonomy.

The Zionist parties managed to create a fairly extensive network of local branches in the territory of Volyn Voivodeship. They were carrying out active propaganda, educational and charitable activities, paying a great attention to the development of education and culture in the region. Members of Zionist organizations defended the political and economic rights of the Jewish community, both at the parliamentary level and in local governments. Archival sources confirm that the Zionist movement in Volyn was enjoyedly supported by the local Jewish population during the interwar period. Issues related to the activities of Jewish political organizations that represented the conservative, socialist, and negotiating currents in the west Volyn need further study.

Keywords: Poland, Volyn Voivodeship, state policy, Zionism, Jews, party.

Упродовж міжвоєнного двадцятиліття єврейські політичні партії відігравали важливу роль в громадському та суспільно-політичному житті Західної Волині. Це зумовлювалось низкою чинників. По-перше, євреї були однією з найбільших етно-релігійних меншин, котрі проживали на західноволинських землях у 1920–1930-х рр. За даними перепису 1921 р., їх на терені воєводства налічувалося 151 744 особи¹, а в 1931 р. чисельність єврейської громади Волині зросла до 205 519 осіб², що складало близько 10 % жителів воєводства.

По-друге активізація єврейського політичного руху у відродженій Польській державі пов'язувалась із прагненням закріпити на законодавчому рівні національно-культурні права єврейської громади. Захист цих прав стає невід'ємною частиною програмних положень багатьох єврейських політичних партій. Їх спектр в польському політикумі був доволі широким: від консерваторів та сіоністів до лібералів і соціалістів. Усі вони мали

¹Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 wrzesnia 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1926. T. XXIII s. 62.

² Держархів Волинської обл. Drugi powszechny spis ludności z dnia 7 grudnia 1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa, 1938. Z. 70, s. 22.

доволі розгалужену мережу своїх осередків на всій території країни, в т. ч. на Волині.

Розгляд даної теми важливий насамперед в контексті польсько-єврейських взаємин міжвоєнної доби. Становище єврейської громади в Польщі вирізнялося своєрідною специфікою. Це була замкнута етно-конфесійна група. Євреї складала помітну частку населення країни – бл. 2,8 млн. осіб (Зашкільняк, Л. 2002, с. 462). Серед польських євреїв найбільш впливовими політичними течіями були сіоністська та консервативна (ортодокси). Її ідеологи наголошували на релігійній та культурній замкненості життя єврейських громад. Врахування цих факторів вимагало від польського уряду вироблення особливих підходів до вирішення єврейського питання в Польщі.

Вивчення діяльності єврейських партій, які діяли на території Західної Волині є важливим для розуміння політичних процесів, що відбувалися в краї у міжвоєнний період. Адже вони складали доволі впливову частину місцевого політикуму. Водночас діяльність єврейських політичних партій на Волині раніше не була предметом окремого дослідження. Відсутність з цієї тематики наукових публікацій дає підстави виокремити її як окрему історичну проблему.

Зауважимо, що деякі аспекти політичного життя єврейської громади у міжвоєнній Польщі були предметом уваги вітчизняних істориків: Л. Зашкільняка (Зашкільняк, Л. 2002), М. Гона (Гон, М. 2008.), С. Макарчука (Макарчук, С. 2008), В. Дмитрука (Дмитрук, В. 2002), Крамара Ю. (Крамар, Ю. 2017). В їх роботах висвітлюються концептуальні підходи польських урядів до розв'язання «єврейського питання» в Польщі, показано політико-правове становище єврейського населення на теренах Західної України у 1920–1930-х рр.

Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили польські історики, зокрема, П. Борецький (Borecki, P. 2010, М. Ходакевич (Chodakiewicz, M. J. 2000), Я. Фальовський (Fałowski, J. 2006.), І. Гладіш (Gładysz, J. 1995, Е. Мендельсон (Mendelsohn, E. 1992, Р. Жебровський (Żebrowski, R. 1993; Żebrowski, R. 1995), К. Желінський (Zieliński, K. 2006), Б. Гальчак (Halczak, B. 1995–1996). Серед досліджень польських вчених, присвячених польсько-єврейським політичним взаєминам у Другій Польській республіці відзначимо роботи Є. Хользера (Holzer, J. 1974), О. Бергмана (Bergman, O. 1998), Є. Томашевського (Tomaszewski, J. 1985; Tomaszewski, J. 1993). Чимало уваги в них приділено діяльності провідних єврейських політичних партій, подано їх класифікацію за характером і змістом програм, показано роль та місце в політичному житті міжвоєнної Польщі. Щоправда, регіональні аспекти досліджуваної проблеми не знайшли відображення у вказаних працях. Роботи, присвячені історії сіоністського політичного руху на території Західної Волині відсутні взагалі.

Отож, метою запропонованої статті є аналіз діяльності сіоністських партій та організацій на території Волинського воєводства у міжвоєнний період. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення наступних завдань: розкрити процес становлення сіоністського руху на Волині, проаналізувати організаційні засади і програмні положення сіоністських партій, охарактеризувати основні напрями їх діяльності на західноволинських землях, показати впливи сіоністів серед місцевого єврейського населення.

Базовими для підготовки статті стали неопубліковані документи з архівосховищ України, Білорусі та Польщі, зокрема Державних архівів Волинської, Тернопільської та Рівненської областей, Державного архіву у Брестській області та Архіву актів нових у Варшаві.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму, системності, верифікації. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) та спеціальні методи історичних досліджень: проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-географічний та інші.

Після входження території Західної Волині до складу Польщі партійно-політичне життя тут помітно активізувалось. Виникають політичні партії та рухи, які відображали інтереси різних груп населення, в т. ч. етнічних меншин. Однією з найбільш впливових єврейських політичних течій в Польщі, зокрема на Волині, упродовж міжвоєнного двадцятиліття був сіоністський рух.

Назва «сіонізм», як і сам рух європейських євреїв за створення національної держави виникли наприкінці XIX ст. Одним з головних ідеологів політичного сіонізму вважається Теодор Герцль. За його ініціативи було скликано Перший світовий сіоністський конгресу, що відбувся в Базелі в серпні 1897 р. В роботі конгресу взяло участь 204 делегати з 17 європейських країн (Электронная еврейская энциклопедия). На ньому затверджено політичну програму сіоністського руху, головною метою якого проголошувалось «утворення єврейської національної держави у Палестині»¹.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. ідеї сіонізму активно розповсюджуються серед євреїв, котрі проживали на теренах Російської імперії. Цьому сприяло, насамперед, нерівноправне становище єврейської меншини, яка мешкала у так званій «смугі осілості». Політична, релігійна, а також культурна дискримінація російського єврейства зумовлювала його активну участь у сіоністському русі, сприяючи зростанню впливів сіонізму.

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN). Urząd Wojewódski Poleski. Sygn. 976/53. K. 16.

Взаємини між поляками і євреями на польських землях, що на початку ХХ ст. входили до складу російської займанщини були далекими від ідеальних. Давалися взнаки антисемітські погляди багатьох польських політиків, особливо правого політичного спектру. Так, оцінюючи роль єврейського населення у період після поділів Речі Посполитої, народові демократи використовували тезу про «єврея як четвертого окупанта Польщі» (Bergman, O. 1998, s. 19). На думку ідеологів націонал-демократів євреї, які проживали на польських теренах складали загрозу польським національним інтересам.

Певні надії на покращення польсько-єврейських стосунків єврейська громада пов'язувала з проголошенням незалежності Польщі. Законодавчі акти, прийняті у 1918–1921 рр., декларували доволі широкі національно-культурні права єврейській громаді в Польщі. Однак офіційний статус польських євреїв був далеким від декларованих гасел. Польське законодавство зберігало чимало дискримінаційних норм і приписів, які обмежували права єврейського населення. Ці обмеження поширювалися насамперед на євреїв, що проживали на польських землях колишньої Російської імперії. Євреї підлягали більш важким покаранням за окремі види кримінальних злочинів (Tomaszewski, J. 1993, s. 182). Існували обмеження щодо прийняття євреїв на роботу в державному секторі. Мізерна кількість євреїв-учителів працювала в державних школах. Були й інші обмеження, наприклад, заборона на працю в неділю, що значно ускладнювало повсякденне життя єврейської громади.

Ці обставини накладали відбиток на характер взаємин єврейських політичних сил, в т. ч. сіоністів з владою у період міжвоєн'я. Перша регіональна конференція сіоністів у відродженій Польщі відбулась в 1919

р.¹. Тоді ж утворилась найбільша партія, яка представляла ідеологію сіонізму на теренах Другої Польської республіки – «Сіоністська організація в Польщі» (далі – СО) (Histadrut ha Cyjonith be Polonijah). Вона входила до складу Світової сіоністської організації з центром у Лондоні². З відновленням державної незалежності Польщі партія проголосила свою лояльність щодо польської влади, висловивши сподівання на реалізацію урядом програми широкої культурно-національної автономії для єврейського населення в межах єврейських релігійних гмін. Національною мовою польських євреїв, на думку сіоністів, мав стати іврит (Holzer, J. 1974, s. 267). Чисельність СО в 1919 р. складала 26 тис. осіб.

Один з перших осередків СО на території Волинського воєводства засновано наприкінці 1921 р. у Любомлі³. Свою діяльність СО помітно активізувала напередодні парламентських виборів 1922 р. За ініціативи місцевого активіста Давіда Пейреля засновано філію організації в Дубно. Згодом осередки партії з'явилися і в інших містах повіту – Радзивилові та Млинові⁴. На базі партійних комітетів Сіоністської організації в окремих повітах воєводства створюються т. зв. виборчі комітети, куди входили представники різних єврейських політичних сил. Загалом, виборча кампанія 1922 р. була для єврейського політикуму Волині доволі успішною. У складі виборчого Блоку національних меншин, куди увійшли також українці і білоруси, євреї здобули на території Волинського воєводства п'ять парламентських мандатів⁵.

¹ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). Ф. 46. Волинське воєводське управління. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 6.

² AAN. Sygn. 976/53. К. 18.

³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 7 зв.

⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 7 зв.

⁵ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Dział Rękopisów (BUW.DR). «Wołyń-czerwiec 1937». Sprawozdanie H. Józewskiego obrazuje sytuację Województwa Wołyńskiego. № акс. 1549. S. 55-56.

З метою підтримки місцевих комітетів СО, залучення до її лав нових членів до воєводства неодноразово приїздили лідери партії з Варшави. Так 22 червня 1924 р. в Ковелі відбувся повітовий з'їзд делегатів СО за участю одного з лідерів сіоністського руху в Польщі, посла до Сейму Ісаака Грюнбаума¹. Останній провів низку зустрічей з єврейською громадськістю воєводства.

Процес розбудови партійних осередків СО на Волині прискорився після травневого перевороту 1926 р. Події, пов'язані з приходом до влади Ю. Пілсудського і табору «санації», переважна більшість польських євреїв зустріла схвально, сподіваючись на зміну курсу державної політики щодо єврейської меншини. Вже 29–30 травня 1926 р. в Рівному відбулась конференція волинських філій Сіоністської Організації в Польщі за участю понад 200 делегатів з усього воєводства. На ній були присутні голова Центрального комітету СО Л. Левітес і секретар А. Зетлін. Останній у своєму виступі зазначив, що діяльність сіоністів на Волині має великі перспективи розвитку, однак цей рух «гальмується загальною апатією, відсутністю належної дисципліни і недбальством» окремих партійних активістів². Тому, центральне керівництво СО закликала місцеві осередки партії активізувати свою роботу на місцях.

Тим часом уряд «санації» в особі його голови К. Бартля заявив про зміну державної політики щодо єврейської меншини. Прем'єр рішуче засудив таке явище, як економічний антисемітизм і пообіцяв скасувати усі дискримінаційні норми польського законодавства, які стосувалися євреїв (Tomaszewski, J. 1993, s. 223–224.).

Очевидно ці заяви були схвально зустрінуті з боку єврейських політичних сил, втім сіоністів. Останні помітно активізували свою

¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 9.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 422. Арк. 12.

діяльність, в т. ч. на території Волинського воєводства. У 1926 р. місцевий комітет СО створюється у Володимирі. Він налічував бл. 300 членів. Сіоністи користувалися помітною підтримкою єврейської громади міста. Серед 12 євреїв – членів міської Ради, п'ятеро (в т. ч. віце-бурмістр Герш Шеймес) були представниками сіоністського руху¹. Члени місцевого осередку проводили активну роботу у справі організації шкіл з мовою викладання іврит, влаштовували лекції на культурно-освітню та суспільно-політичну тематику, розповсюджували сіоністську пресу².

В грудні 1926 р. філія СО засновується у Кременці (голова – Голдрінг Мейер) і швидко здобуває своїх симпатиків. Досить сказати, що в міській Раді Кременця серед 24 радних, дев'ять – члени СО. На території повіту місцеві комітети партії діяли також у Шумську (30 осіб, голова – Цойриф Копель), Почаєві (30 осіб, голова – Клігер Йош), Білозірці (26 членів, голова – Докман Абрам-Лейб) та Вишнівці (50 членів, голова – Шапіро Єхуда)³.

У 1927 р. СО продовжувала зміцнювати свої позиції у повітах воєводства. 4 травня 1927 р. засновано осередок партії в Костополі. Його головою став Мойша Давид Балабан. На території повіту членами Сіоністської організації були 46 осіб⁴. Тоді ж партійні комітети СО з'явилися у Здолбунівському повіті (голова – Авраам Баковецький). За даними відділу безпеки Волинського воєводського управління здолбунівський осередок партії налічував 240 членів⁵.

У 1926–1927 рр. місцеві комітети СО створюються також у Клевані, Горохові, Любомлі, Острозі, Мізочі та інших містах воєводства. Найбільшу кількість членів та симпатиків сіоністського руху на Волині мали партійні

¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 8 зв.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 422. Спр. 106. Арк. 12.

³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 12.

⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 7 зв.

⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 10 зв.

осередки в Луцьку (300 членів, голова – Бергер Овшия), Ковелі (300 членів, голова – Шмоль Пружанський) та Рівному (бл. 500 членів, голова – Ейзенберг Бенціон)¹.

Щодо загальної кількості членів СО на території Волинського воєводства, то її важко встановити, позаяк дані повітових старост і воєводського управління нерідко різняться. Часто у своїх звітах старости подавали не кількість зареєстрованих членів організації, а число симпатиків руху на теренах повітів. Так у своєму звіті за вересень 1926 р. староста Ковельського повіту подає чисельність Сіоністської організації у 2 тис. членів², а за даними воєводського управління організація сіоністів в Ковелі налічувала не більше 100 членів³.

Так чи інакше, завдяки підтримці з боку центральних партійних органів у Варшаві і роботі активістів, яка здійснювалась на місцях Сіоністська організація стала найбільш впливовою серед усіх єврейських політичних партій на території воєводства. За підрахунками автора станом на 1927 р. СО у Волинському воєводстві налічувала бл. 2500 членів. Ще більшою була кількість симпатиків руху⁴. З метою пропаганди ідей сіонізму ними проводились лекції, зібрання, концерти, здійснювались добродійні акції з метою збору коштів на потреби відбудови Палестини⁵.

Сіоністська організація в Польщі приймала активну участь в громадсько-культурному житті регіону. Під її впливом перебували численні єврейські господарські, культурно-освітні, благодійні, спортивні організації та товариства. Серед них: просвітницьке товариство «Тарбут», філії Центрального союзу євреїв-ремесників, Купецький банк в Луцьку,

¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 422. Арк. 45–49.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 422. Арк. 3.

³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 9.

⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 6–13 зв.

⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 11.

Купецький союз, молодіжні організації «Гекалюц-Піонер» (Nechalus Pionier) і «Бріт-Трумпельдор» («Brith Trumpeldor»), добродійні товариства – Товариство опіки над єврейськими сиротами, Єврейське товариство охорони здоров'я, Товариство допомоги бідним і хворим євреям «Лінас-Хаседек» («Linah-Nasedek»), «Бет-Лехем» («Bet Lechem»), Товариство допомоги студентам-євреям в Польщі, Палестинське еміграційне товариство на Волині, спортивний клуб «Хасмонеа» («Hasmonea»), Робітниче товариство фізичного виховання «Jutrznia», гімнастично-спортивне товариство «Маккабі» та інші¹.

Серед волинських євреїв чи не найбільшою популярністю користувалося культурно-освітнє товариство «Тарбут» («Tarbut») (з івр. – «культура»; метою товариства була пропаганда давньоєврейської культури). В Польщі під опікою товариства діяло 141 початкова єврейська школа змовою навчання іврит, 71 дитячий садочок, 16 гімназій, п'ять семінарій для вчителів, а також педагогічні курси для вчителів у Варшаві².

У Луцьку товариство «Тарбут» розпочало свою діяльність у 1922 р. Тоді філію товариства очолив Вейц Хаскель. Осередки «Тарбут» розгорнули активну просвітницьку роботу. Члени товариства засновували дошкільні навчальні заклади, початкові, середні та професійні школи з мовою викладання іврит, а також вечірні курси, народні університети різних типів для дорослого населення, проводили методичні конференції для вчителів³. Вечірні та релігійні курси «Тарбуту» відкривались і в містах, і в невеликих містечках. Серед основних напрямів діяльності товариства було також видання шкільних підручників, книг, часописів і брошур єврейською

¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9а. Спр. 417. Арк. 21-36.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 633. Арк. 11.

³ Держархів Волинської обл. Ф. 36. Луцьке повітове староство. Оп. 13 а. Спр. 219. Арк. 1.

мовою, популяризація театрального мистецтва мовою іврит, заснування читалень і бібліотек (Крамар, Ю.В. 2015, с. 211).

Уже на початку 1920-х рр. товариство «Тарбут» мало на Волині доволі розгалужену мережу власних навчальних закладів: 11 єврейських дошкільних установ, 48 загальноосвітніх шкіл, дві професійні школи (Луцьк, Ковель). Також на Волині діяло 20 вечірніх курсів для дорослих, де викладання велося мовою іврит (Дмитрук, В., 2002, с. 33). Зауважимо, що Волинь була регіоном, де івритомовне шкільництво розвивалося чи не найбільш швидкими темпами. У 1934 р. на терені Волині діяло вже 50 початкових шкіл з мовою викладання іврит, які перебували під патронатом культурно-освітнього товариства «Тарбут»¹. Окрім того, товариство опікувалося діяльністю трьох приватних єврейських гімназій в Луцьку, Рівному та Ковелі.

Зауважимо, що сіюністський рух в Польщі був далеко неоднорідний, його представляли різні політичні течії і організації. Так всередині СО існували три найбільші фракції – «Eth Libnoth» (Час будувати), «Al Hamiszmaz» (На сторожі) і сіюністи-ревізіоністи. Між ними існували гострі розбіжності щодо шляхів і методів розбудови єврейської держави в Палестині².

Найбільш радикальну позицію серед діячів сіюнізму займали т. зв. сіюністи-ревізіоністи. Організація Радикальних Сіюністів або Нова сіюністська організація утворилась після XIII Сіюністського Конгресу, що відбувся у 1923 р. у Карлових Варах. Її головним ідеологом став відомий діяч сіюністського руху Володимир Жаботинський. Розчарований політикою Великої Британії на території Палестини (у 1919 році на Паризькій мирній конференції, а згодом рішенням Ліги Націй у 1920 р.

¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 3. Спр. 31. Арк. 26.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1556. Арк. 6.

саме цій країні було надано мандат на управління Палестиною – Ю.К.), а також примиренською позицією лідерів Всесвітньої сіоністської організації на чолі з Хаїмом Вейцманом, він оголосив про створення Всесвітнього Союзу сіоністів-ревізійоністів. Це сталося у 1925 р. на XIV Сіоністському Конгресі, що відбувся у Відні (Электронная еврейская энциклопедия). Програма Союзу передбачала перегляд (ревізію) принципів політичного сіонізму. Кінцевою метою сіоністського руху сіоністи-ревізійоністи проголошували створення єврейської держави на території т. зв. великої Палестини т. б. по обидва боки р. Йордан, а не лише на її західному березі (частину підмандатної території на схід від річки Йордан було передана британцями під управління еміра Трансїордані – Абдалли – Ю.К.). Для цього пропонувалося здійснювати тиск на Велику Британію з метою забезпечення єврейської більшості на всій підмандатній території, створення власної армії – Єврейського легіону, запровадження регулярних воєнних навчань для єврейської молоді¹.

Свою позицію В. Жаботинський оприлюднював на сторінках преси, в публічних виступах, в т. ч. під час поїздок містами Волині, де мав чимало своїх прихильників серед сіоністів². Лідер ревізійоністського сіонізму загострював увагу на наслідках поділу Палестини, вказуючи на те, що єврейська держава в кордонах, пропонованих Великою Британією завжди залишатиметься тереном нестабільності, неспокою, або й взагалі буде поглинута сусідніми арабськими країнами³.

Іншу доволі впливову течію сіоністського руху на Волині представляли ортодоксальні сіоністи. Вони входили до складу націоналістичної партії сіоністів-ортодоксів «Духовний центр»

¹ ААН. Sygn. 976/53. К. 22.

² ААН. Sygn. 976/53. К. 22.

³ ААН. Sygn. 976/53. К. 22.

(«Mizgachi»). Організацію за такою назвою було створено у Литві ще у 1893 р. равиним Ш. Могилевером. Її завдання – пропагандистська та культурницька робота серед ортодоксальних євреїв (Стецкевич, П.Т. 2010, с. 36.). Слід зауважити, що долучення до сіоністського руху равинів сприяло широкому поширенню сіоністських ідей серед загалу єврейства.

На відміну від СО, що сповідувала світські засади в діяльності єврейських релігійних гмін, національно-релігійна течія в рамках сіоністського руху, яку представляла «Мізрахі» гуртувала віруючих сіоністів. Перша конференція організації «Мізрахі» на території Польщі відбулася 3 липня 1917 р. у Варшаві¹. В своїй програмі на перший план партія висувала питання створення в Палестині єврейської національної автономії, а згодом і держави². Вирішення «єврейської проблеми» в Польщі «Мізрахі» вбачала у наданні національної автономії євреям в межах єврейських національно-релігійних гмін.

Велику увагу партія приділяла питанням освіти, в якій мали поєднуватись світські та релігійні засади. В програмних документах організації зазначалося, що національно-культурний розвиток єврейського народу повинен здійснюватися на засадах юдаїзму і відповідно до єврейських традицій³. Допускалось створення релігійних єврейських шкіл (хедерів, талмуд-тор, єшиботів), в яких діти одночасно могли здобувати світську освіту відповідно до державних навчальних програм. В якості національної мови євреїв мізрахісти визнавали лише іврит⁴.

«Мізрахі» була другою після СО сіоністською організацією в Польщі за своїми впливами серед польських євреїв⁵. Найбільшою підтримкою

¹ Государственный архив Брестской области (ГАБО). Ф. 1. Оп. 9. Дело. 2145. Л. 27.

² ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Дело. 2145. Л. 26-27.

³ ААН. Sygn. 976/53. К. 118.

⁴ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Дело. 2145. Л. 26-27.

⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Волинська воєводська команда державної поліції. Оп. 2. Спр. 1238. Арк. 6.

партія користувалась серед дрібних і середніх єврейських підприємців, частини молоді і робітників, котрі притримувались ортодоксальних релігійних поглядів та канонів юдаїзму¹. Організація мала своїх представників в міських радах, в радах і правліннях єврейських релігійних гмін. Зауважимо, що на початку 1920-х рр. до складу єврейського парламентської репрезентації в Сеймі входило шість мізрахістів, серед них посол від Волині Брот Шмуль².

На території Волинського воєводства партія «Мізрахі» не проводила активної політичної діяльності. Зосереджуючи свою увагу на просвітницькій роботі, організація фінансувала діяльність низки навчальних закладів, в яких навчання велося як на івриті, так і польською мовою³. Окрім того, члени партії проводили лекції і збори, присвячені палестинському питанню, збирали пожертви у фонд допомоги єврейським поселенцям в Палестині.

На Волині осередки «Духовного центру» існували в кількох повітових містах воєводства. Так місцевий комітет партії в Острозі, який очолював Мойша Абельман налічував бл. 40 членів⁴. Осередки організації існували також у Ковелі та Любомлі⁵. В цих містах під її впливом перебували окремі добродійні єврейські організації, зокрема Товариство охорони здоров'я, Товариство опіки над єврейськими сиротами тощо, молодіжна організація «Гехалюц Хамізрахі» («Hechaluc Hamizrachi»)⁶.

Однією з найбільших єврейських політичних партій соціалістичного спрямування у міжвоєнній Польщі була «Єврейська соціал-демократична

¹ AAN. Sygn. 976/53. K. 118.

² Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1238. Арк. 7.

³ AAN. Sygn. 976/53. K. 118.

⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 422. Арк. 112.

⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 288. Арк. 12.

⁶ AAN. Sygn. 976/53. K. 118.

партія «Поалей-Сіон» (з івр. «робітники Сіону»). Ця партія була пов'язана з політичною течією т. зв. сіоністського соціалізму.

Формування сіоністсько-соціалістичного руху розпочалось на початку XX ст. Його прихильниками були г. ч. єврейські робітники, котрі симпатизували ідеям сіонізму. Сіоністи-соціалісти визнавали провідну роль пролетаріату в сучасній єврейській історії. Однак, на відміну, наприклад, від «Бунду» – найвпливовішої єврейської соціалістичної партії, яка діяла на теренах колишньої Російської імперії, поалейсіоністи не сприймали соціальну революцію як інструмент вирішення єврейського питання (Стецкевич, П.Т. 2010, с. 39). Головна увага сіоністів-соціалістів зосереджувалась навколо проблеми покращення економічного становища робітництва.

На польських землях організація за назвою «Союз єврейських соціалістів «Поалей Сіон» в Польщі» розпочала свою діяльність у 1905 р.¹. Лідером та головним ідеологом партії на той час був Бор Борохов. В роки Великої війни партія зазнала репресій з боку німецької та австрійської окупаційної влади. Свою діяльність сіоністи-соціалісти відновили з відродженням польської державності в листопаді 1918 р. Наприкінці того ж року у Варшаві відбувся перший з'їзд «Єврейської соціал-демократичної партії «Поалей-Сіон»².

Втім невдовзі, всередині партії намітились серйозні розбіжності, пов'язані, головним чином, з різною оцінкою революційних подій у Росії. Внаслідок цього, в липні 1920 р. на V Світовому конгресі, що проходив у Відні стався розкол. Більшість делегатів – соціалістів-сіоністів, які представляли польські землі зайняли лояльну позицію щодо Радянської Росії, не відмежовуючись при цьому від вирішення палестинської проблеми.

¹ AAN. Sygn. 976/53. K. 20.

² AAN. Sygn. 976/53. K. 20.

В цьому питанні вони вважали можливою співпрацю лише з угрупованнями революційного характеру. Меншість також не відмовлялась від співпраці з соціалістичними угрупованнями, однак лише тими, які належали до Світового сіоністського конгресу, а у палестинському питанні – з організаціями націоналістичними¹. Внаслідок розколу «Поалей-Сіон» в Польщі утворились дві самостійні партії: «Єврейська соціал-демократична робітнича партія «Поалей Сіон» (т. зв. «Поалей-Сіон» лівиця) і «Єврейська соціалістична робітнича партія «Поалей Сіон»» («Поалей-Сіон» правиця). У 1923 р. до останньої приєднались т. зв. Молоді сіоністи (Cairej-Cujon) і партія Воля (Dror)².

Партія «Поалей-Сіон» лівиця виступала з програмою створення єврейської державності в Палестині на соціалістичних засадах. Вирішення єврейського питання в Польщі пов'язувалось із наданням євреям національно-культурної автономії. В середині 1920-х рр. «Поалей-Сіон» лівиця налічувала бл. 9 тис. членів і 196 осередків по всій країні, переважно на теренах північно-східних воєводств (Стецкевич, П.Т. 2010, с. 125). На території Волинського воєводства за даними органів державної безпеки активної діяльності партії лівих поалейсіоністів у міжвоєнний період не фіксувалось.

Водночас помітним впливом серед єврейських робітників Волині користувалась інша соціалістично-сіоністська партія – «Поалей-Сіон» правиця. Метою своєї діяльності партія проголошувала створення єврейської держави в Палестині. Серед нагальних поточних завдань «Поалей-Сіон» правиця декларувала культурно-національну автономію єврейських віросповідних громад, діяльність яких базувалася б на світських засадах і демократичному самоврядуванні, запровадження в школах

¹ AAN. Sygn. 976/53. K. 20.

² AAN. Sygn. 976/53. K. 20.

обов'язкового вивчення єврейськими дітьми мови іврит та ідиш¹. Партія користувалася підтримкою місцевих єврейських робітників, дрібних торговців, а також частини інтелігенції – симпатиків ідей сіонізму.

Луцький осередок партії «Поалей-Сіон» правиці (голова – Кесельман Шлома) засновано в 1930 р.². На Волині під її впливом перебували такі молодіжні та просвітницькі організації, як «Піонер» («Nechalus»), «Молодий піонер» («Nechalus Nasa'ir»), «Академічний союз єврейських студентів польських університетів» («Cherut»), «Ліга трудящих Палестини» («Farband fin arbetender Erec-Israel»), культурно-освітнє товариство «Freichet» та інші.

Певним впливом серед єврейського робітництва Волині користувалася ще одна організація соціалістично-сіоністського спрямування «Сіоністська партія праці «Hidachduth» (Гідахдут). Її засновано на установчому з'їзді у Празі в 1926 р. В своїй пропагандистській діяльності «Гідахдут» поєднувала гасла «класової боротьби» і «національного визволення» єврейського народу. Ідеологи цієї сіоністської організації наголошували на тому, що «національне і соціальне визволення євреїв – процес взаємозалежний і він повинен відбуватись шляхом еволюції»³. Однак національні інтереси визнавалися вищими за класові. Одним із завдань партія ставила захист економічних прав місцевого єврейського населення.

Таким чином, сіоністський рух був важливою складовою суспільно-політичного життя міжвоєнної Польщі. З огляду на сприятливу міжнародну ситуацію по завершенню Першої світової війни, чисельність єврейської громади на польських землях, гарантовані законом і міжнародними

¹ AAN. Sygn. 976/53. K. 20.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9а. Спр. 417. Арк. 22.

³ AAN. Sygn. 976/53. K. 19.

зобов'язаннями національно-культурні права етнічних меншин у Другій Польській республіці, сіонізм як політична течія отримав потужний імпульс для свого розвитку.

На території Волинського воєводства сіоністський рух представляли такі політичні організації як «Сіоністська організація в Польщі», партія сіоністів-ортодоксів «Духовний центр» («Mizrachi»), «Єврейська соціалістична робітничка партія «Поалей Сіон» («Поалей-Сіон» правиця), «Сіоністська партія праці «Hidachduth» (Гідахдут). Своєю головною політичною метою сіоністи проголошували створення єврейської незалежної держави в Палестині, а в межах Польської держави – надання євреям національно-культурної автономії. У 1920-х рр. сіоністам вдалося сформувати в регіоні доволі розгалужену мережу своїх партійних осередків. Члени сіоністських організацій проводили активну пропагандистську діяльність, з метою заохочення еміграції волинських євреїв до Палестини. Окрім того, вони виступали на захист політичних і економічних прав єврейської громади, як на парламентському рівні, так і в органах місцевого самоврядування. Велику увагу сіоністи приділяли питанням єврейської освіти і культури в краї. Під впливом сіоністських партій перебувала значна частина господарських, культурно-освітніх, молодіжних, спортивних і добродійних організацій і товариств. Архівними джерелами підтверджено, що сіоністський рух на Волині у міжвоєнний період користувався широкою підтримкою серед місцевого єврейського населення. Серед проблем, порушених у публікації, маловивченими залишаються питання, пов'язані з діяльністю єврейських політичних організацій, які представляли консервативну, соціалістичну і угодовську течії на західноукраїнських землях. Поза увагою дослідників залишаються проблеми взаємин воєводської адміністрації і місцевого єврейського політикуму.

Гон, М. 2008, Євреї на українських землях у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини (1918–1939 рр.). В: *Нариси з історії та культури євреїв України*. К.: Дух і Літера, 162–182.

Дмитрук, В., 2002, З історії єврейського громадського життя на Волині у міжвоєнний період (1921–1939). В: *Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст. : зб. наук. пр. : матеріали конф. (28–30 серп. 2001 р.)*. Київ: Ін-т юдаїки, 31–34.

Зашкільняк, Л. 2002. *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.

Крамар, Ю. 2017. Єврейське питання в політиці урядів міжвоєнної Польщі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*, № 5 (354). Луцьк, 123–130.

Крамар, Ю.В. 2015. *Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя*. Луцьк: Вежа-Друк.

Макарчук, С., 2008, Західна Волинь у 20–30-х рр. ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї). В: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття*. Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 226–239.

Стецкевич, П.Т. 2010. *Деятельность еврейских политических партий и организаций на территории Западной Беларуси (1918–1926)*. Гродно: ГГАУ.

Електронная еврейская энциклопедия. Режим доступу: <https://eleven.co.il/zionism/parties-institutions/13823/> [Дата звернення: 15.10.2021].

Bergman, O. 1998. *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929*. Poznań : Wyd. Poznańskie.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Dział Rękopisów (BUW. DR.).

Borecki, P. 2010. Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich. *Czasopismo prawno-historyczne*, T. LXII, zeszyt 2, 64–89.

Chodakiewicz, M. J. 2000. *Żydzi i polacy, 1918–1955 : współistnienie, zagłada, komunizm*. Warszawa : Fronda.

Fałowski, J. 2006. *Mniejszość żydowska w parlamencie II Rzeczypospolitej (1922–1939)*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna wydawnicza AFM.

Gładysz, J., 1995, Gmina wyznaniowa żydowska w Lublinie w latach 1918–1939. W: *Żydzi w Lublinie, T. I. Materiały do dziejów społeczności żydowskiej Lublina*. Lublin : Wyd. UMCS, 155–175.

Halczak, B., 1995–1996, Cele polityki endeckiej wobec mniejszości żydowskiej w Polsce w latach 1919–1939. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, № 2/3, 37–49.

Holzer, J. 1974. *Mozaika polityczna II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Mendelsohn, E. 1992. *Żydzi Europy Środkowo-Wschodni w okresie międzywojennym*. Warszawa : Wyd. Naukowe PWN.

Tomaszewski, J. 1985. *Ojczyzna nie tylko polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1938–1939*. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.

Tomaszewski, J. 1993. *Najnowsze dzieje żydów w Polsce (w zarysie do 1950 r.)*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN.

Żebrowski, R. 1993. *Dzieje żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych. 1918–1939*. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny w Polsce.

Żebrowski, R., 1995, Społeczeństwo żydowskie w II Rzeczypospolitej. W: *Studia z dziejów żydów w Polsce*, T. 1. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 81–101.

Zieliński, K. 2006. Żydzi polscy a niepodległość – nadzieje i obawy. W: *Res Historica*. Lublin: Wyd. UMCS.

Hon, M. 2008, Yevrei na ukrainskykh zemliakh u skladi Polshchi, Rumunii ta Chekhoslovachchyny (1918–1939 rr.) [Jews in the Ukrainian lands as a part of Poland, Romania and Czechoslovakia in the years 1918–1939]. In: *Narysy z istorii ta kultury yevreiv Ukrainy*. K.: Dukh i Litera, 162–182. [in Ukrainian].

Dmytruk, V., 2002, Z istorii yevreiskoho hromadskoho zhyttia na Volyni u mizhvoienni period (1921–1939) [From the history of Jewish public life in Volyn in the interwar period (1921–1939)]. In: *Dolia yevreiskoi dukhovnoi ta materialnoi spadshchyny v XX st. : zb. nauk. pr. : materialy konf. (28–30 serp. 2001 r.)*. Kyiv: In-t yudaiky, 31–34. [in Ukrainian].

Zashkilniak, L. 2002. *Istoriia Polshchi. Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv* [The history of Poland. From the pastest days to our days]. Lviv: Lviv. nats. un-t im. I. Franka. [in Ukrainian].

Kramar, Yu. 2017. Yevreiske pytannia v politytsi uriadiv mizhvoienni Polshchi [The Jewish question in the policy of the governments of interwar Poland]. In: *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriia Istorychni nauky*, № 5 (354). Lutsk, 123–130. [in Ukrainian].

Kramar, Yu.V. 2015. *Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia* [Western Volyn 1921 – 1939: National, Cultural and Religious Life]. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian].

Makarchuk, S. (2008). Zakhidna Volyn u 20–30-kh rr. XX st. (etnosotsialni ta politychni vidnosyny v krai) [Western Volyn in the 20 – 30 th years of the XX th century (ethnically-social and political relations in the territory)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Ukrainsko-polsko-biloruske susidstvo: XX stolittia*, (17), 226–239. [in Ukrainian].

Stetskevich, P.T. 2010. *Deyatelnost evreyskikh politicheskikh partiy i organizatsiy na territorii Zapadnoy Belarusi (1918–1926)* [The activities of Jewish political parties and organizations in the territory of the Western Belarus in the years 1918–1926]. Grodno: GGAU. [In Russian].

Elektronnaya evreyskaya entsiklopediya [The Electronic Jewish Encyclopedia]. Available from: <https://eleven.co.il/zionism/parties-institutions/13823/> [Accessed: 15.10.2021]. [In Russian].

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (The Central Archives of Modern Records in Warsaw).

Bergman, O. 1998. *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929* [National Democracy towards the Jewish issues in the years 1918–1929]. Poznań : Wyd. Poznańskie. [in Polish].

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Dział Rękopisów [The Warsaw University Library. The Department of Manuscripts].

Borecki, P. 2010. Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich [The comments about the legal status of the believers of Judaism in the Polish lands]. *Czasopismo prawno-historyczne*, T. LXII, zeszyt 2, 64–89. [in Polish].

Chodakiewicz, M. J. 2000. *Żydzi i polacy, 1918–1955 : współistnienie, zagłada, komunizm* [Jews and Poles, 1918–1955: coexistence, extermination, communism]. Warszawa : Fronda. [in Polish].

Fałowski, J. 2006. *Mniejszość żydowska w parlamencie II Rzeczypospolitej (1922–1939)* [Jewish minority in the parliament of the Second Polish Republic (1922–1939)]. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna wydawnicza AFM. [in Polish].

Gładysz, J., 1995, Gmina wyznaniowa żydowska w Lublinie w latach 1918–1939 [Jewish religious commune (gmina) in Lublin in the years 1918–1939]. In: *Żydzi w Lublinie, T. 1. Materiały do dziejów społeczności żydowskiej Lublina*. Lublin : Wyd. UMCS, 155–175. [in Polish].

Halczak, B., 1995–1996, Cele polityki endeckiej wobec mniejszości żydowskiej w Polsce w latach 1919–1939 [The goals of the National Democratic Party's policy towards the Jewish minority in Poland in the years 1919–1939]. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, № 2/3, 37–49. [in Polish].

Holzer, J. 1974. *Mozaika polityczna II Rzeczypospolitej* [Political mosaic of the Second of Poland Republic]. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].

Mendelsohn, E. 1992. *Żydzi Europy Środkowo-Wschodni w okresie międzywojennym* [Jews of Central and Eastern Europe in the interwar period]. Warszawa : Wyd. Naukowe PWN. [in Polish].

Tomaszewski, J. 1985. *Ojczyzna nie tylko polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1938–1939* [Homeland is not only for Poles. National

minorities in Poland in the years 1938–1939]. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza. [in Polish].

Tomaszewski, J. 1993. *Najnowsze dzieje żydów w Polsce (w zarysie do 1950 r.)* [*The latest history of Jews in Poland (in outline until 1950)*]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].

Żebrowski, R. 1993. *Dzieje żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych. 1918–1939* [*The history of Jews in Poland. The selection of source texts*]. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny w Polsce. [in Polish].

Żebrowski, R., 1995, Społeczeństwo żydowskie w II Rzeczypospolitej [Jewish society in the Second Republic of Poland]. In: *Studia z dziejów żydów w Polsce*,. T. 1. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 81–101. [in Polish].

Zieliński, K. 2006. Żydzi polscy a niepodległość – nadzieje i obawy [Polish Jews and Independence – Hopes and Fears]. *Res Historica*. Lublin: Wyd. UMCS. [in Polish].